

Ἡ Ἁγία Λυδία ἡ Φιλιππησία στὸ χριστιανικὸ ἑορτολόγιο

Παναγιώτη Ἰ. Σκαλτσῆ.

Ἡ ἁγία Λυδία ἡ Φιλιππησία, ἐθνική προσηλύτος ἀπὸ τὰ Θυάτειρα τῆς Φρυγίας καὶ ἔμπορος πορφύρας γιὰ τὴ βαφή ὑφασμάτων ἀπὸ μαλλί, ἐξ οὗ καὶ «πορφυροπώλις»¹, μᾶς εἶναι γνωστὴ δύο χιλιάδες τώρα χρόνια ἀπὸ τὸ βιβλίο τῶν Πράξεων καὶ τὸ περιστατικὸ τῆς βάπτισής της ἀπὸ τὸν Ἀπόστολο τῶν ἐθνῶν Παῦλο στοὺς Φιλίππους τῆς Μακεδονίας, ἀμέσως μετὰ τὴν ἐλευσὴ του στὴν πόλη αὐτὴ προερχόμενος ἀπὸ τὴν Τρωάδα τῆς Μικρᾶς Ἀσίας².

Ἐξ ἀφορμῆς τοῦ «ἔξω τῆς πόλεως παρὰ ποταμὸν οὗ ἐνομιζέτο προσευχὴ εἶναι»³ διαδραματισθέντος αὐτοῦ γεγονότος, ἀλλὰ καὶ γενικότερα τῆς πίστεως τῆς Λυδίας καὶ τῆς προσοχῆς ποὺ ἔδειξε στὰ ὅσα ἄκουγε ἀπὸ τὸν Ἀπόστολο Παῦλο, ἔμεινε στὴν ἱστορία ὡς ἡ πρώτη Εὐρωπαία χριστιανή⁴. Στὴ συνείδηση τῆς Ἐκκλησίας τὸ πρόσωπο αὐτὸ δὲν ξεχάστηκε, μὲ δεδομένο τὴν ἀπὸ τοὺς χριστιανοὺς ὄλων τῶν ἐποχῶν μελέτη τῆς Καινῆς Διαθήκης, ἀλλὰ καὶ τὴν ἔξαρση τῆς πίστεως τῆς Λυδίας ἀπὸ μεγάλους Πατέρες, ὅπως π.χ. οἱ Μέγας Βασίλειος⁵, ἱερὸς Χρυσόστομος⁶, Νεῖλος ὁ Ἀσκητής⁷, μέγας Φώτιος⁸ κ.α⁹.

Εἶναι πάντως γεγονὸς ὅτι παρὰ τὴν προβολὴ ἀπὸ τὴν πατερικὴ παράδοση τῆς Λυδίας ὡς παραδείγματος πίστεως καὶ παρὰ τὸ ὅτι καὶ ἄλλα βιβλικὰ πρόσωπα καὶ δὴ καὶ γυναικεῖα, ὅπως π.χ. ἡ Ἀπόστολος Πρίσκιλλα, ἡ μάρτυς Ἀπφία, ἡ Ἀπόστολος Ἰουνία, ἡ κατηχηθεῖσα ἀπὸ τὸν Ἀπόστολο Παῦλο Θέκλα, ἐντάχθηκαν πολὺ ἔνωρις στὸ χριστιανικὸ ἑορτολόγιο¹⁰, ἡ Λυδία ἡ Φιλιππησία ἀναγνωρίσθηκε ἐπίσημα ὡς ἁγία στὴ μὲν Δυτικὴ Ἐκκλησία τὸ 16ο αἰ.¹¹, στὴ δὲ Ἀνατολικὴ Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία ἐντάχθηκε στὸ Ἁγιολόγιο μόλις τὸ ἔτος 1972¹².

Ἡ ἐπὶ τόσους αἰῶνες ἀπουσία τῆς Λυδίας τῆς Φιλιππησίας ἀπὸ τὸ χριστιανικὸ ἑορτολόγιο μπορεῖ νὰ στηριχθεῖ σὲ διάφορες αἰτίες. Κατ' ἀρχὴν ὅλα τὰ βιβλικὰ πρόσωπα καὶ δὴ καὶ αὐτὰ πού συνεργάσθηκαν μὲ τὸν Ἀπόστολο Παῦλο καὶ συνέβαλαν στὸ ἱεραποστολικὸ του ἔργο εἶναι γραμμένα «ἐν βίβλῳ ζωῆς»¹³. Ὑπάρχουν ἐπίσης χιλιάδες ἢ καὶ ἑκατομμύρια ἄλλα πρόσωπα πού ἀγίασαν στὴ ζωὴ τους ἢ μαρτύρησαν γιὰ τὸν Χριστό, ἀλλὰ εἶναι ἄγνωστα στὶς Συναξαριακὲς Συλλογὲς ἢ κάποια ἀπὸ αὐτὰ τιμῶνται μόνο σὲ τοπικὸ ἐπίπεδο. Ἡ Ἐκκλησία δὲν θεώρησε ἀναγκαῖο νὰ προβεῖ σὲ ἐπίσημες ἀγιοκατατάξεις ὄλων αὐτῶν, δεδομένου ὅτι τὰ ὀνόματά των «ἐγράφησαν ἐν οὐρανοῖς»¹⁴. Ἄλλωστε ὑπάρχουν ἑορτές, ὅπως π.χ. αὐτὴ τῶν Ἁγίων Πάντων, ἡ ὁποία καθιερώθηκε τὸν 7ο αἰῶνα¹⁵, προκειμένου νὰ ἑορτάζουν οἱ ἄγνωστοι ἅγιοι. Τὸ Σάββατο δὲ πρὸ τῆς Ἀποκρέω «μνεῖαν πάντων τῶν ἀπ' αἰῶνος κοιμηθέντων εὐσεβῶς, ἐπ' ἐλπίδι ἀναστάσεως ζωῆς αἰωνίου οἱ θειότατοι Πατέρες ἐθέσπισαν».

Πρέπει ἀκόμη νὰ ἐπισημάνουμε ὅτι ἡ μὴ ἔνταξη τῆς ἀγίας Λυδίας στὸ ἑορτολόγιο σχετίζεται προφανῶς τόσο μὲ συγκεκριμένες ἱστορικὲς συγκυρίες, ὅσο καὶ μὲ τὰ κατὰ καιροὺς ἐπικρατήσαντα κριτήρια ἐπίσημης ἀναγνώρισης ἑνὸς ἀγίου. Τοὺς πρώτους αἰῶνες π.χ. προβλήθηκαν οἱ Ἀπόστολοι, οἱ μάρτυρες καὶ οἱ ὄσιοι μοναχοί. Μεταξὺ τῶν μαρτύρων εἶναι καὶ ἡ οἰκογένεια «Φιλητοῦ συγκλητικοῦ καὶ Λυδίας τῆς αὐτοῦ γυναικὸς καὶ τῶν τέκνων αὐτῶν Μακεδόνος καὶ Θεοπρεπίου»¹⁶. Ἡ οἰκογένεια αὐτὴ μαρτύρησε ἐπὶ βασιλείῳ Ἀδριανοῦ, καὶ τιμᾶται στὶς 20 Μαρτίου κατὰ τὸ Συναξάριο τῆς Κωνσταντινουπόλεως¹⁷, κατὰ τὸν ἅγιο δὲ Νικόδημο τὸν Ἀγιορείτη στὶς 27 Μαρτίου¹⁸, ὅπως καὶ στὴ Ρωμαιοκαθολικὴ Ἐκκλησία. Ἔχουμε τὴ γνώμη ὅτι τὸ ὄνομα τῆς Λυδίας τῆς Φιλιππησίας πολὺ πιθανὸν νὰ ἐπισκιάσθηκε ἀπὸ τὴ μάρτυρα τῶν πρώτων αἰώνων. Μέχρι σήμερα ἡ μνήμη τῆς μάρτυρος εἶναι ἰσχυρὴ, ἀποκαλεῖται δὲ Ρωσίδα, μᾶλλον διότι μαρτύρησε στὴ Σλαβονία, ἐνῶ εἶναι βέβαιο πὼς καταγόταν ἀπὸ τὴ Ρώμη. Τὸ ἕνα μάλιστα ἀπὸ τὰ δύο παιδιὰ της λεγόταν Μακεδόνας, προφανῶς πρὸς τιμὴν τῆς Λυδίας τῶν Φιλίππων τῆς Μακεδονίας.

Στοὺς ἐπόμενους αἰῶνες, καὶ δὴ καὶ κατὰ τὴν περίοδο τῆς εἰκονομαχίας, κυριαρχοῦν κριτήρια πού δὲν εὐνοοῦν βιβλικὰ πρόσωπα, ἀλλὰ τοὺς ὑπερασπιστὲς τῶν εἰκόνων μοναχοὺς καὶ θεολόγους. Κατὰ τὴν περίοδο ἐπίσης τῶν ἡσυχαστικῶν ἐρίδων ἀργότερα προβάλλονται οἱ ἡσυχαστὲς Πατέρες καὶ ἅγιοι. Οἱ ἱστορικὲς ἐπίσης συγκυρίες πού ἐπικράτησαν στὴ Μακεδονία κατὰ τὴν ἐποχὴ τῶν Σλαβικῶν ἐπιδρομῶν, τῆς Τουρκοκρατίας καὶ τῶν βουλγαρικῶν κατοχῶν κατὰ τὰ νεότερα χρόνια, δὲν εὐνόησαν τὴν ἀγιοκατάταξη τῆς Λυδίας τῆς Φιλιππησίας¹⁹.

Ἡ σπουδαία ὅμως αὐτὴ γυναίκα τῆς ὁποίας ἡ μνήμη, ὅπως ἤδη ἀναφέραμε, ἔμεινε ζωντανὴ στὴ συνείδηση τῆς Ἐκκλησίας, ἔπρεπε νὰ τιμηθεῖ κάποτε καὶ ἐπίσημα. Ὅπως, σύμφωνα μὲ τὶς Πράξεις, τιμήθηκε ἀπὸ τὸ ἴδιο τὸ Ἅγιο Πνεῦμα²⁰, ἔτσι ἔπρεπε νὰ ἀναδειχθεῖ καὶ «ἐν συγγραφαῖς, ἐν νοήμασι, ἐν θυσίαις, ἐν ναοῖς, ἐν εἰκονίσμασι»²¹. Στὴ Δύση ὁ κατάλληλος καιρὸς ἦλθε τὸν 16ο αἰῶνα. Σὲ ἐποχὴ

προβολής βιβλικών προσώπων λόγω τῆς ἀντιπαράθεσης τῶν Ρωμαιοκαθολικῶν μέ τούς Προτεστάντες²², καί στό πλαίσιο τῆς ἀναθεώρησης τοῦ Ρωμαϊκοῦ Μαρτυρολογίου ἀπό τόν σπουδαῖο ἱστορικό καί ἀγιολόγο Βαρόνιο Καίσαρα²³, ἡ Λυδία ἢ πορφυροπώλις (purpuraria) ἐντάχθηκε στό Ἀγιολόγιο τῆς Λατινικῆς Ἐκκλησίας ὡς ὁ πρῶτος ἄνθρωπος πού πίστεψε στό Εὐαγγέλιο στοὺς Φιλίππους τῆς Μακεδονίας («prima omnium credidit Evangelio»)²⁴. Ἡ μνήμη της τιμᾶται στίς 3 Αὐγούστου²⁵.

Τὸ ἐνδιαφέρον γιὰ τὴ Λυδία τὴ Φιλιππησία ἀναπτύχθηκε καί στὸν ἐλλαδικὸ χῶρο κατὰ τὸν εἰκοστὸν αἰῶνα. Πιστεύουμε ὅτι τὸ ἐνδιαφέρον αὐτό «βαίνει παράλληλα πρὸς τίς κατὰ τὴν ἐν λόγω περίοδο ἐκδήλωσεις τιμῆς καί ἀνάδειξης τῆς προσωπικότητος καί τοῦ ἔργου τοῦ Ἀποστόλου τῶν ἐθνῶν Παύλου»²⁶. Τὸ 1935 π.χ. καί κατὰ μίμηση ἀντίστοιχων ἐκδηλώσεων στὴν Ἀθήνα πού εἶχε καθιερώσει ὁ μακαριστὸς Ἀρχιεπίσκοπος Ἀθηνῶν καί πάσης Ἑλλάδος κυρὸς Χρυσόστομος, τιμήθηκε καί στοὺς Φιλίππους ὁ Ἀπόστολος Παῦλος στό πλαίσιο τοῦ Μ. Ἑσπερινοῦ τῆς ἑορτῆς καί με ὕμνους πού συνέταξε ὁ Ἰωάννης Ἀλεξάκης²⁷.

Κατὰ τὸ διεθνὲς ἐπίσης ἐπιστημονικὸ Συνέδριο πού ὀργάνωσε ἡ Ἐκκλησία τῆς Ἑλλάδος σὲ συνεργασία με τίς Θεολογικὲς Σχολές τὸν Ἰούνιο τοῦ 1951 γιὰ τὴ συμπλήρωση 1900 χρόνων (50-1950) ἀπὸ τὴν ἀφίξη τοῦ Ἀποστόλου Παύλου στὴν Ἑλλάδα, πραγματοποιήθηκε καί ἐπίσκεψη τῶν συνέδρων στοὺς Φιλίππους. Κατὰ τὴν Ἀκολουθία πού τελέσθηκε στὰ ἐρείπια τῆς παλαιοχριστιανικῆς Βασιλικῆς, ὁ μακαριστὸς Μητροπολίτης Φιλίππων καί Νεαπόλεως κυρὸς Χρυσόστομος ἀπηύθυνε ἐκτενὴ προσευχὴ στὸν Ἀπόστολο Παῦλο μεῖς ἰδιαίτερη ἀναφορὰ καί στὴ Λυδία: «Ὁδήγησον ἡμᾶς ἐπὶ τὸν τόπον προσευχῆς, ἵνα τῶν σωτηρίων σου ρημάτων ἐνωτισθῶμεν καί, ὡς ἡ Λυδία ἐκείνη ἢ πορφυροπώλις, ἐν τῇ σαγήνῃ τῶν λόγων σου σαγηνευθῶμεν»²⁸.

Κορυφαῖο βεβαίως γεγονός γιὰ τὴν ἑορτολογικὴ ἀνάδειξη τῆς Λυδίας τῆς Φιλιππησίας εἶναι ἡ με πρωτοβουλία τοῦ μακαριστοῦ Μητροπολίτου Φιλίππων, Νεαπόλεως καί Θάσου κυροῦ Ἀλεξάνδρου καί ἐπὶ Πατριάρχου Ἀθηναγόρου ἔνταξή της ἐπίσημα στό Ἑορτολόγιο (Συνεδρία Ἁγίας καί Ἱερᾶς Συνόδου τῆς 23ης Μαΐου 1972). «Ἡ σχετικὴ ὅμως Πατριαρχικὴ καί Συνοδικὴ Πράξις ὑπεγράφη τὴν 2αν Ὀκτωβρίου ἰδίου ἔτους ὑπὸ τοῦ νέου Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου Δημητρίου καί τῶν μελῶν τῆς περὶ Αὐτόν Συνόδου»²². Ἡ μνήμη της ὡς ἰσαποστόλου τιμᾶται τὴν 20ὴ Μαΐου, προφανῶς διότι τὴν ἐπομένη ἑορτάζουν οἱ ἰσαπόστολοι Κωνσταντῖνος καί Ἑλένη.

Ἐκτοτε ἔγιναν καί γίνονται προσπάθειες σὲ τοπικὸ κυρίως ἐπίπεδο μεγαλύτερου τονισμοῦ τῆς τιμῆς τῆς ἁγίας Λυδίας. Ἡ δημιουργία π.χ. τοῦ Βαπτιστηρίου τῆς Ἁγίας Λυδίας καί οἱ με πρωτοβουλία τοῦ νῦν Ἐπισκόπου Νεαπόλεως καί Θάσου κ. Προκοπίου ὁμαδικὲς βαπτίσεις κατ' ἔτος, ἀνήμερα τῆς ἑορτῆς καί μετὰ τὴ Θεία Λειτουργία, ἔχουν ὡς σκοπὸ αὐτὴ τὴν ἀνάδειξη. Ἡ ἔνταξη ἐπίσης τῆς ἁγίας Λυδίας

σὲ Συναξαριακὲς Συλλογὲς ἀπὸ τὸ ἔτος 197330, ἡ εἰκονογράφησίν της, ἡ συγγραφὴ ἐκλαϊκευτικῶν βιβλίων³¹, ἡ ἀνέγερση Ἱεροῦ Ναοῦ στὴν ὁμώνυμη Χριστιανικὴ Ἀδελφότητα στὴν Ἀσπροβάλτα Θεσσαλονίκης, ἀλλὰ καὶ ἡ ἔκδοσις τοῦ Βίου, τῆς Ἀκολουθίας, τοῦ Παρακλητικοῦ Κανόνα καὶ τῶν Χαιρετιστηρίων Οἴκων τῆς Ἁγίας, ποίημα τοῦ μακαριστοῦ π. Γερασίμου Μιχαργιαννανίτου³², ἔχουν συμβάλλει τὰ μέγιστα στὴν τιμὴ καὶ προβολὴ τῆς Λυδίας τῆς Φιλιπησίας, ὡς «Φιλίππων ἀγλαίσμα θεῖον» καὶ ἰσότιμον πάντων ἁγίων³³.

Ἡ ἁγία Λυδία ἡ Φιλιπησία ἐκτὸς ἀπὸ τὴν 20ὴ Μαΐου τιμᾶται καὶ τὴν πρώτη Κυριακὴ μετὰ τὴν ἑορτὴ τῶν Δώδεκα Ἀποστόλων³⁴. Σύμφωνα μὲ νεότερον ἔθος, τὴν ἡμέρα αὐτὴ ἑορτάζουν ὅλοι οἱ συνεργάτες τοῦ Ἀποστόλου Παύλου. Ἀπ’ ὅλους ὅμως τοὺς συνεργάτες τοῦ τὸ πλέον γνωστὸ πρόσωπο εἶναι αὐτὴ τῆς Λυδίας γιὰ τὴν ὁποίαν, ὅπως γράφει ὁ Καθηγητὴς χ. Εὐάγγελος Θεοδώρου, θὰ μπορούσαν οἱ Εὐρωπαῖες -ιδίως Ὁρθόδοξες- χριστιανὲς νὰ ἀναλάβουν πρωτοβουλία, προκειμένου νὰ «ἀνακηρύξουν τὴν ἁγία Λυδία προστάτιδά τους καὶ νὰ καταστήσουν τοὺς Φιλίππους τῆς -ἀναμφισβητήτως Ἑλληνικῆς- Μακεδονίας τὸ πανευρωπαϊκὸ καὶ παγχριστιανικὸ πνευματικὸ κέντρο, προσκύνημα καὶ ἀγωνιστικὸ ὄρμητήριό τους»³⁵. Σὲ κάθε βεβαίως περίπτωση ἀξίζει ἡ ἁγία αὐτὴ νὰ τιμηθεῖ εὐρύτερα καὶ ὁ κάθε χριστιανὸς νὰ ἐμβαθύνει περισσότερο στὶς ἀξίες, τὸν πλοῦτο καὶ τὰ σωτήρια μηνύματα τῆς πίστεως μας, τὴν ὁποία πρώτη ἐγκολπώθηκε καὶ κήρυξε ἡ ἁγία Λυδία.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Πράξ. 16,14.
2. Πράξ. 16, 11-15.
3. Πράξ. 16, 13.
4. Βλ. J. Holzner, Παῦλος, μετάφρ. Ἀρχιεπισκόπου Ἀθηνῶν καὶ πάσης Ἑλλάδος Ἱερωνύμου, Ἀθῆναι 91973, σ. 176.
5. Ἀρχὴ τῶν Ἠθικῶν 37, PG 31, 757C.
6. Ὑπόμνημα εἰς τὰς Πράξεις τῶν Ἀποστόλων, PG 60, 259-260.
7. Ἐπιστολῶν βιβλία 4, 3, 145, PG 79, 452A.
8. Μυριόβιβλον ἢ Βιβλιοθήκη 122, PG 103, 808B.
9. Βλ. Π. Ι. Σκαλτσῆ, «Ἡ ἁγία Λυδία ἡ Φιλιπησία στὸ χριστιανικὸ ἑορτολόγιο καὶ τὴν ὕμνογραφία», ἐν Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς 93 (Σεπτ.-Ὀκτ. 2010) τεῦχ. 836, σσ. 554-557.
10. Βλ. Π. Ι. Σκαλτσῆ, ὀ.π., σσ. 539-543.

11. H. Delehaye, *Commentarius perpetuus in Martyrologium Romanum* [Propylaeum ad Acta Sanctorum, Decembris], Bruxellis 1940, σ. 320.
12. Πατριαρχική Συνοδική Πράξη ἐν ἔτει σωτηρίῳ αποβ', κατὰ μῆνα Ὀκτώβριον (Β'), Ἐπιμεμήσεως ΙΑ'.
13. Φιλip. 4, 2.
14. Λούκ.10,20.
15. Σ. Πασχαλίδη, «Οἱ Ἑορτές τῶν Ἁγίων», ἐν «Τὸ Χριστιανικὸν Ἑορτολόγιον». Πρακτικὰ Ἡ' Πανελληνίου Λειτουργικοῦ Συμποσίου Στελεχῶν Ἱερῶν Μητροπόλεων, Βόλος, 18-20 Σεπτεμβρίου 2006 [Σειρὰ Ποιμαντικὴ Βιβλιοθήκη – 15], Ἀθῆναι 2007, σ. 374.
16. H. Delehaye, *Synaxarium Ecclesiae Constantino-politanae* [Propylaeum ad Acta Sanctorum Novembris], Bruxellis 1902, σ. 570.
- H. Delehaye, ο.π., σ. 570.
17. Συναξαριστὴς τῶν δώδεκα μηνῶν τοῦ ἐνιαυτοῦ, τόμ. δεύτερος, Ἀθήνησι α.ε., σ. 59.
18. Βλ. Π. Ι. Σκαλτση, ὁ.π., σσ. 543-549.
19. *Acta Sanctorum Augusti'* τόμ. Ι, σ. 199: «Enimero merebatur hunc honorem, quae laudam suarum prae conem ipsum habuerat Spiritum Sanctum in Actibus Apostolorum».
20. G. Gouillard, «Τὸ συνοδικὸν ὄπερ ἀναγινώσκειται τῇ Κυριακῇ τῆς Ὁρθοδοξίας», ἐν *Travaux et Memoirs*, τόμ. 2, Paris 1967, σ. 51.
21. Ι. Μ. ΦΟΥΝΤΟΥΛΗ, *Λειτουργικὴ (Πανεπιστημιακαὶ Παραδόσεις)*, Θεσσαλονίκη 1981, σσ. 61-62. Εὐ. Δ. Θεοδώρου, *Μαθήματα Λειτουργικῆς (τεῦχος Α')*, Ἀθῆναι 1993, σ. 72.
22. C. Gasbardi, «Baronio, Cesare, ordinale, venerabile», ἐν *Bibliotheca Sanctorum* 3 (1962) 819- 828. P. Paschini, «La riforma Gregoriana del Martirologio Romano», ἐν *Scuola Cattolica* 31 (1923) 198-210· 274-284.
23. H. Delehaye, *Commentarius perpetuus in Martyrologium Romanum*, σσ. 320, 321 (7).
24. U. Lattanzi, «Lidia», ἐν *Bibliotheca Sanctorum* 8 (1967) 44-45.
25. Π. Ι. Σκαλτση, ο.π., σ. 558.

26. Ἱεροὶ Ἑσπερινοὶ ὕμνοι τοῦ Ἀποστόλου Παύλου, ψαλλόμενοι κατὰ τὴν Ἑσπέραν τῆς 29ης Ἰουνίου ἡμέραν τῆς μνήμης τῶν κορυφαίων Παύλου καὶ Πέτρου, εἰς ἀνάμνησιν τῆς ἐλεύσεως τοῦ Ἀποστόλου Παύλου ἐν Ἑλλάδι. Ἑορταί διοργανωθεῖσαι παρὰ τῶν ζηλωτῶν τοῦ Χριστοῦ ἐν Ἀθήναις, Κορίνθῳ, Θεσσαλονίκη, Νικοπόλει (Πρεβέζης), Βερροία, Κρήτη καὶ Φιλίπποις (Καβάλας), ἐν Πειραιεῖ 1935, σσ. 43-48.

27. Βλ. καὶ Ι. Μ. ΦΟΥΝΤΟΥΛΗ, «Ὁ Ἀπόστολος Παῦλος στὸ Ἑορτολόγιο», ἐν Κληρονομία 22 (Ἰουν. Δεκ. 1990) τεύχη Α'-Β', σσ. 258-259.

28. Γ. Χρσοστόμου (Ἀρχιμ.), «Ἀκολουθίαι τοῦ Ἀποστόλου Παύλου γιὰ πόλεις τῆς Ἑλλάδος», ἐν «Ὁ Ἀπόστολος Παῦλος καὶ ἡ Ἑλλάδα». Πρακτικὰ Διεθνοῦς Ἐπιστημονικοῦ Συνεδρίου (Βέροια, 25-27 Ἰουνίου 1998), Βέροια 1998, σσ. 216-221.

29. Πανηγυρικὸς τόμος ἑορτασμοῦ τῆς 1900ης ἐπετείου τῆς ἐλεύσεως τοῦ Ἀποστόλου Παύλου εἰς Ἑλλάδα, ἐπιμέλεια τοῦ γέν. γραμματέως τῆς ἐπιτροπῆς τοῦ ἑορτασμοῦ καθηγητοῦ Ἀμίκα Σ. Ἀλιβιζάτου, ἐν Ἀθήναις 1953, σ. 151.

30. ΒΑΡΟΛΟΜΑΙΟΥ (Μητρ. Φιλαδελφείας, νῦν Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου), «Ἀναγνώρισις ἀγίων ἐπὶ Πατριαρχείας τοῦ Ἀθηναγόρου», ἐν Ἀθηναγόρας Α' Οἰκουμενικὸς Πατριάρχης ὁ Ἡπειρώτης, ἐπιμέλεια Ἰωάν. Ε. Ἀναστασίου, ἔκδ. Ἑταιρείας Ἡπειρωτικῶν Μελετῶν, Ἰωάννινα 1975 σσ. 209-210.

31. Οἱ Βίοι τῶν Ἀγίων ἔκδ. οἶκος «Ἀστήρ», Ἀθήναι 1973, σ. 69. Βλ. καὶ Μακαρίου ΣΙΜΩΝΟΠΕΤΡΙΤΟΥ (Ἱερομονάχου), Νέος Συναξαριστὴς τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας, τόμ. ἕνατος, Μάιος, «Ἰνδικτος», Ἀθήναι 2007, σσ. 229-230.

32. Βλ. Ἐπισκόπου Θεοφίλου Καβαρνοῦ (τ. Μητρ. Γόρτυνος καὶ Μεγαλουπόλεως), «Λυδία. Ἡ πρώτη τῶν Φιλίππων». Πρώτη καὶ τῆς Μακεδονίας καὶ τῆς Ἑλλάδος, ἔκδ. Ὁρθοδόξου Χριστιανικῆς Ἀδελφότητος «ΛΥΔΙΑ», Θεσσαλονίκη 1987.

33. π. Θ. ΖΗΣΪΠΟΥΛΟΥ Ἀρχιμ., Ἱεροκήρυκος, Καθρέφτισμα, ἔκδ. Ο.Χ.Α. «ΛΥΔΙΑ», α.ε. Γ. Ι. ΡΑΠΤΌΠΟΥΛΟΥ (Ἀρχιμ.), Συνεργάτιδες τοῦ Ἀποστόλου Παύλου, ἔκδ. Ὁρθοδόξου Ἱεραποστολικῆς Ἀδελφότητος «Ἡ Ὅσια Ξένη», Πλαγιάρι Θεσσαλονίκης 2002.

34. Βίος καὶ Ἀκολουθία τῆς ἁγίας Λυδίας τῆς Φιλιππησίας, ἔκδ. Χριστιανικῆς Ἀδελφότητος «ΛΥΔΙΑ», Θεσσαλονίκη 1991.

35. Ἀπὸ τὰ «χαῖρε» τοῦ θ' οἴκου τῶν Χαιρετισμῶν τῆς ἁγίας Λυδίας.

Γ. Ι. ΡΑΠΤΌΠΟΥΛΟΥ (Ἀρχιμ.), Συνεργάτιδες τοῦ Ἀποστόλου Παύλου, σ. 10.

Πηγή: Ἱερά Μονή Αγίου Ιωάννου Καρέα